

نقد و بررسی کتاب اقلیم داستان، داستان‌های اقلیمی و روستایی ایران از آغاز تا انقلاب اسلامی. تألیف دکتر رضا صادقی شهپر / نشر ورا، چاپ اول، ۱۳۹۷ / ۶۹۱ صفحه .

سیده مریم عاملی رضایی^۱

۱. معرفی و توصیف اثر و ارزیابی شکلی آن:

کتاب، شامل بیست و یک بخش است. پس از پیشگفتار در بخش اول «اسطوره بازگشت جاودانه و داستان‌نویسی اقلیمی»، بحث مختصری درباب علل پیدایش داستان اقلیمی و تحلیلی از علل گرایش نویسندگان فارسی‌زبان به این نوع داستان‌ها انجام شده و پس از آن، حوزه‌های داستان‌نویسی اقلیمی ایران در هشت بخش تقسیم‌بندی شده و ویژگی‌های اقلیمی هر حوزه، ذیل آن به تفصیل و در بخش جداگانه‌ای تشریح شده است. این هشت حوزه داستانی عبارت‌اند از: اقلیم شمال - اقلیم جنوب - اقلیم دریایی - اقلیم روستایی - اقلیم خراسان - اقلیم کرمانشاه (غرب) - اقلیم آذربایجان - روستایی بدون تشخص اقلیمی. در بخش آخر هم ۲۱ داستان کوتاه اقلیمی با عنوان «گزیده داستان‌های اقلیمی» آمده است.

کتاب، برگرفته از پایان‌نامه دکتری ایشان با عنوان «ادبیات اقلیمی در داستان‌های معاصر ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی»، در دانشگاه تربیت معلم تبریز با راهنمایی دکتر رحمان مشتاق‌مهر و مشاوره دکتر ناصر علی‌زاده است که در هیچ‌جا به این موضوع اشاره نشده است.

طرح جلد، صحافی و قطع مناسب است. تعداد سطور هر صفحه زیاد اما اندازه حروف مناسب است.

پیش‌گفتار بسیار مختصر است و بهتر بود اهمیت و ضرورت پژوهش ذکر و پژوهش‌های پیشین و اهمیت این اثر و وجه تمایز آن با سایر آثار و روش‌شناسی پژوهش در پیش‌گفتار لحاظ می‌شد.

علائم ویرایشی و نگارشی در بسیاری موارد رعایت نشده است. مشخص نیست نقل قول از کتاب‌ها در کجا آغاز و در کجا خاتمه می‌یابد. از جمله صص ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵ و در تمام موارد، نقل قول از کتاب‌ها گیومه گذاشته نشده است.

ارجاع‌دهی در درون متن تقریباً به خوبی رعایت شده الّا اینکه حرف (ص) در صفحه باید حذف می‌شد.

اشکالات نگارشی زیادی در کتاب وجود دارد و جمله‌بندی‌ها در بسیاری موارد رسا نیست و احتیاج به ویرایش دارد.

ارجاعات مکرر نویسنده به آثار خود، در برخی موارد ضرورتی نداشته است؛ از جمله صفحه ۸۴ یا صفحه ۹۱.

منابع در آخر هر بخش ذکر شده که بهتر بود تنها در پایان کتاب ذکر می‌شد.

^۱ دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی .

۲. ارزیابی محتوایی اثر:

این کتاب، نوعی تقسیم‌بندی و طبقه‌بندی آثار اقلیمی با توجه به ویژگی‌های اقلیمی هر منطقه است. توصیف طبیعت و اقلیم هر منطقه، کسب و کار آن منطقه، نمونه‌هایی از صور خیال و تشبیهات اقلیمی، ضرب‌المثل‌ها، کنایه‌ها، ترانه‌های محلی، شکل معماری و مسائلی که در هر منطقه وجود دارد از میان داستان‌ها احصا و نقل قول شده است. کتاب از حیث تحلیلی و تفسیر داده‌ها ضعیف است و رویکرد تحلیلی ندارد، اما توصیف و گردآوری تقریباً جامعی از داستان‌های اقلیمی ایران از آغاز تا انقلاب به دست داده است و نویسنده سعی کرده همه مواردی که در داستان‌ها به مسائل اقلیمی پرداخته‌اند را در نظر گیرد.

مسئله اصلی کتاب، پرداختن به داستان اقلیمی است. نویسنده سعی داشته چرایی این رویکرد را توضیح دهد. در فصل اول کتاب، بحثی تحت عنوان «اسطوره بازگشت جاودانه و داستان‌نویسی اقلیمی» طرح شده، که در آن به شکلی بسیار مختصر و فهرست‌وار به دلایل گرایش نویسندگان در دهه‌های چهارم و پنجم به نگارش داستان‌های اقلیمی اشاره شده است و جلال آل‌احمد و غلامحسین ساعدی از پیشگامان این رویکرد در ایران معرفی شده‌اند. پس از آن، از صفحات ۲۳-۳۴ بر این نکته تأکید رفته است که داستان اقلیمی در ایران نوعی دغدغه بازگشت به دوران باستان و اسطوره‌ای و راهی برای رهایی از ناگواری‌های دنیای مدرن بوده و مشخصه‌های این امر؛ یعنی آرزوی پیوند و یگانگی با طبیعت، دل بستگی به روستا و نفرت از شهر و بازآفرینی آئین‌های بومی و خاطرات کودکی برشمرده شده است. این مقدمه، بسیار ضعیف و گاه بی‌ربط به موضوع به نظر می‌رسد. رویکرد جامعه‌شناسانه و بحث «بازگشت به خویشتن» که در گفتمان حاکم بر دو دهه‌های چهارم و پنجم از عوامل اصلی گرایش نویسندگان به ادبیات اقلیمی بوده است، همچنین سابقه و پیشینه بحث در ایران و سایر کشورها و رویکردهای مرتبط با آن، اصلاً دیده نشده است و جای تحلیل اهمیت و ضرورت این رویکرد و تبیین مبانی و پیش‌فرض‌های علمی بحث، خالی است.

در فصل دوم «حوزه‌های داستان‌نویسی اقلیمی ایران»، به تعریف ادبیات داستان اقلیمی پرداخته است و تاریخچه مختصری از داستان‌نویسی اقلیمی ایران ارائه کرده است.

بخش ارزشمند این فصل، ذکر پیشینه مکتب‌بندی در داستان‌نویسی اقلیمی و آثار مرتبط و نقد مکتب‌بندی‌های پیشین است که در چند صفحه به نقد و بررسی نمونه‌های پیشین پرداخته است. روش‌شناسی، نظم منطقی و انسجام درونی اثر تقریباً خوب است ولی اشکالات اساسی هم به چشم می‌خورد.

نویسنده، حوزه‌های پنج‌گانه اقلیمی‌نویسی فارسی از مشروطه تا انقلاب را دسته‌بندی کرده است و نویسندگان شاخص آن را نام برده است و از فصل‌های بعد، هر اقلیمی جداگانه معرفی شده است. شیوه کار به این شکل است که ابتدا نویسندگان هر اقلیم معرفی شده و آثارشان به شکل اجمالی بررسی شده است، سپس ویژگی‌های داستان‌های اقلیمی ذکر شده است.

برخی نکاتی که در این بخش ذکر شده زائد است؛ مثلاً ذکر مفصلی از تاریخ چاپ داستان مرقد آقا از نیما یوشیج در صفحات ۶۴-۶۵ یا توضیحات تفصیلی که درباره نویسندگان دیگر آمده است، اما برای بزرگ علوی در صفحه ۸۰ به

نیمی از صفحه اکتفا کرده است، یا در معرفی نادر ابراهیمی در صفحات ۸۴-۸۷ به تحلیل مفصل داستان و ذکر بخش‌هایی از آن پرداخته که متناسب با سایر معرفی‌های نویسندگان نیست.

یکی از اشکالات کتاب این است که مبنای تقسیم‌بندی نویسندگان حوزه‌ها مشخص نیست که آیا مثلاً سیمین دانشور به استناد تنها یک داستان «یک زن با مردها» که در مرداب انزلی اتفاق می‌افتد، نویسندهٔ اقلیم شمال محسوب می‌شود؟ (ص ۸۲-۸۱). قاعدتاً تقسیم‌بندی باید به گونه‌ای انجام می‌شد که نویسندگانی که در هر حیطه پرکارتر باشند، یا حداقل به داستان مطرح در آن اقلیم داشته یا زاد و بومشان در آن منطقه باشد، نویسندهٔ آن اقلیم محسوب شوند.

مبنای توصیف تزئینی و توصیف پویا که نویسنده آن را در صفحات ۹۱-۹۴ توضیح داده است، مبنایی منطقی نیست و نمونه‌های توصیف تزئینی با این تعریف، می‌تواند پویا هم محسوب شود؛ از جمله توصیف‌هایی جاندار که برای برنج‌کاری در صفحهٔ ۹۴ ذکر شده است.

نویسنده در ادامه، نمونه‌هایی از تشبیهات اقلیمی را که از عناصر طبیعت گرفته شده آورده است و مکان‌ها، لهجهٔ بومی و آداب و رسوم را برشمرده است.

در برخی تقسیم‌بندی‌ها اصول علمی رعایت نشده است؛ مثلاً اقلیم دریایی جنوب را به سه بخش تقسیم کرده است: اقلیم کارگری، صنعتی؛ اقلیم دریایی و اقلیم روستایی. مضاف بر اینکه این تقسیم‌بندی، دیگر اقلیمی نیست و لفظ اقلیم باید از ابتدای این موارد برداشته می‌شد. در مقدمه باید دلایل این تقسیمات ذکر می‌شد و فصل‌های مختلف با شاخه‌های زیرمجموعهٔ آن مشخص می‌شد. فصل‌بندی کتاب به این شکل ایراد دارد و مشخص نیست کدام بخش زیرمجموعهٔ کدام اقلیم است. تقسیم‌بندی‌ها منظم و دسته‌بندی شده نیست.

اصطلاحات تخصصی و معادل‌سازی در کتاب وجود ندارد.

در ارتباط با ذکر بدون مأخذ از منابع، موردی مشاهده نشد الا اینکه ابتدا و انتهای نقل‌قول‌ها گاه مشخص نشده است.

۳. ارزیابی نهایی اثر:

چنان‌که ذکر شد، پایهٔ کتاب براساس توصیف است و جز در مقدمه -که تحلیل ناقصی از علت پرداختن به داستان‌های اقلیمی انجام شده- تحلیل و تبیین علمی از رویکرد اقلیمی‌نگاری یا نتیجهٔ مطلوبی از پژوهش ارائه نشده است. به لحاظ آموزشی، این اثر می‌تواند برای دانشجویان دورهٔ کارشناسی برای شناخت آثار اقلیمی و ویژگی‌های آن مفید باشد. از این کتاب ۶۹۰ صفحه‌ای ۴۸۰ صفحه به موضوع اختصاص دارد و ۱۸۳ صفحه گزیدهٔ داستان‌های اقلیمی است. خلاقیت و نوآوری در کتاب چندان به چشم نمی‌خورد، ولی جمع‌آوری و گردآوری خوبی است. بهتر بود نمونه‌های ذکر شده هم خلاصه‌تر در کتاب می‌آمد. به نظر می‌رسد با توجه به این نکات، نویسندهٔ محترم می‌تواند در صورت تجدید چاپ، بخش تحلیلی را تقویت کنند و از حجم داده‌ها و نمونه‌ها بکاهند.